

XV.-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Tarihçiliği

Ahmet AKGÜN*

ÖZET

İlk Osmanlı tarihçileri eserlerini manzum olarak yazmışlardır. Daha sonra nesir şeklinde yazılan Osmanlı Tarih'lerinde başlangıçta sade bir dil kullanılması- na rağmen XVI. yüzyılda İran tarihçiliğinden etkilenerek süslemeye gidilmiştir. İncelemizde Osmanlılarda tarih yazıcılığının başlaması ile XV. ve XVI. yüzyıllarda gösterdiği gelişmeler merhaleler halinde ve ana hatlarıyla anlatılmak istenmiştir.

SUMMARY

History-Writing in Ottomans During XV-XVI. Centuries

Early Ottoman historians have written their writings as a poem. Though, afterwards, the writings have been changed in to prose-style and they have been polished as a result of Iranian historians of the sixteenth century. Thus, in this article, the development of history-writing in ottomans has been being in restigated from the beginning and especially focusing on fifteenth and sixteenth centuries' studyings with in a compansion.

OSMANLILARDA İLK TARİH YAZICILIĞI

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan sonra meydana gelen olaylar, ancak kuruluşunun ikinci yüzyılından sonra kaydedilmeye başlanmıştır¹. Böylece mey-

* Araş. Gör.; U.Ü. Necatibey Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü.

1 Necip Asım, "Osmanlı Tarih-nüvisleri ve Müverrihleri", Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, İstanbul 1910, I, 41.

dana getirilen bu ilk eserler, Osmanlı Tarihinin başlangıcından itibaren iki yüzyıllık dönemi hakkında doğrudan veya dolaylı olarak kaynak vazifesi görmüşlerdir.

Tarih yazıcılığının başlangıcı, Anadolu Selçukluları ve Beylikler devrinden kalma Arapça, Farsça eserlerin tercümeleri şeklinde olmuştur. Sultan I. Murad zamanından Sultan II. Murad zamanına kadar geçen devrede yapılan bu çalışmaların neticesi olarak XV. yüzyılın başından itibaren Osmanlı tarih yazıcılığının ortaya çıktığı görülmektedir².

Osmanlılarda ilk tarih yazarları olarak kabul edilen kişilerin, eserlerini destânî bir tarzda yazmış oldukları dikkati çekmektedir. Bu devirlerde hükümdarların olağanüstü hayatları, üstün şahsiyetlerinin ihtişamı tarih yazıcılığının çekirdeğini teşkil eder³. Şimdiye kadar bilinen en eski Osmanlı tarihçisi YAHSİ FAKÎH'dir. Yahşi Fakîh, Orhan Gâzi'nin imamı İlyas Fakîh'in oğludur. Âşık Paşa-zâde'nin *Tevârih-i Al-i Osman*'ına göre⁴, Orhan Gâzi devrinden sonra yaşadığı ve 1413 yılında hâlâ hayatta olduğu zikredilmektedir. Yine aynı eserde Âşık Paşa-zâde'nin, 816 (1413)'da Geyve'de hastalandığında Yahşi Fakîh'in evinde kaldığı ve Yıldırım Bâyezid'e kadar geçen hâdiseleri bu şahsın *Menâkıb-nâme*'sinden naklettiği görülmektedir.

İlk Osmanlı tarih yazarlarından biri de AHMEDÎ'dir. Yaklaşık 1330 yıllarında Germiyan Beğliği'nde veya Latîfî'ye göre Sivas'da⁵ bir ihtimale göre de Uşak'ın Sivasslı köyünde⁶ doğan Ahmedî, 815 (1412-1413) yılında Amasya'da divan kâtibi iken ölmüştür. Asıl adı İbrahim, babasının adı Hızır, İslamî lâkabı Tâce'd-dîn'dir. Şiirlerinde Ahmedî mahlasını kullanmıştır⁷. Öğrenimini Mısır'da gördükten sonra tekrar Anadolu'ya gelerek Germiyan-oğulları, Yıldırım Bayezid, Timur ve Emir Süleyman'ın sarayında ve himayetlerinde bulunmuştur.

Mesnevî türünde yazdığı *İskender-nâme* adındaki eserine ilâve ettiği ve kendisinin yaşamış olduğu yüzyıla ait Osmanlı Tarihi, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu hakkında önemli bir vesika durumundadır⁸. Ahmedî'nin yazdığı Osmanlı tarihi ile ilgili kısmın önemi, Sultan I. Murad zamanında Osmanlı sarayına intisab etmesi; Sultan I. Murad, Yıldırım Bayezid, Emir Süleyman, Mehmed Çelebi devirlerini yaşaması; Ankara savaşı ile Timur istilâsına bizzat padişahın yanında bulunarak şahit olmasıdır. Bundan dolayı Ahmedî, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu hakkında önemli bilgiler veren bir şahsiyet olarak karışımıza çıkmaktadır⁹.

2 Şehâbetin Tökındağ, "Osmanlı Tarih Yazıcılığı" *Bellekten* (1971), Sayı: 140, s. 657.

3 Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Ankara 1982, s. 7.

4 Âşık Paşa-zâde, *Tevârih-i Âli Osman*, nşr. Âlî Bey, İstanbul 1332, s. 84.

5 Latîf, *Tezkire-i Latîf*, İstanbul 1314, s. 82.

6 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, İstanbul 1932, s. 217.

7 Nihal Atsız Çiftçioğlu, *Osmanlı Tarihleri*, İstanbul 1949, I, 3.

8 Nihat Sami Banarlı, "Ahmedî", *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul 1939, VI, 50.

9 Ahmedî, *İskender-nâme* (İnceleme-Tıpkı basım), Hazırlayan: İsmail Ünver, Türk Dil Kurumu yayınlarından, Ankara 1983 (bk. Giriş).

XIV. yüzyılın son ve XV. yüzyılın ilk yarısında yazılan *Dâsitan-ı Mülük-i Âl-i Osman* isimli bu manzum Osmanlı Tarihi Sultan II. Murad ve Fatih Sultan Mehmed devirleri müverrihlerinden Şükrullah'ın *Behçetü't-Tevârih*'ine, Edirneli Rûhî'nin *Tevârih-i Âl-i Osman*'ına kaynak olmuştur¹⁰. Giese'nin neşretmiş olduğu anonim *Tevârih-i Âl-i Osman*'ın baş taraflarında Ahmedî'nin eserinden alınmış uzun manzum parçaların ağırlıkta olduğu dikkati çekmektedir. Fatih Sultan Mehmed devrinden sonra ise metinde şiir bulunmamaktadır¹¹.

İlk Osmanlı müverrihlerinden bir başkası da HAMZEVÎ'dir. Ahmedî'nin kardeşi olan Hamzevî, bu lâkabını 24 cild halinde yazdığı *Hamza-nâme* isimdeki eserinden dolayı almıştır. Emîr Süleyman'ın müsâhibi olan Hamzevî'nin bir de kafiyeli olarak kaleme aldığı *Câmi'ü'l-Meknûnat* adını taşıyan Osmanlı tarihi vardır. Eser, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Yıldırım Bayezid devrinin sonuna kadar olan hâdiselerden bahsetmektedir¹².

XV. YÜZYILDA OSMANLI TARİHÇİLİĞİ

XV. yüzyılda Osmanlı tarihlerinde dikkati çeken en önemli özellik, eserlerin açık ve kuvvetli bir üslûp ile yazılmış olmasıdır. Daha sonraki yüzyıllarda saray ve âlimler arasında rağbet gören, sanat yönüne ağırlık veren tarihçiliğe mukabil, sade bir dil ile herkesin kolaylıkla anlayabileceği bir ifade kullanılmıştır¹³.

Ankara Savaşı'nı takip eden ve Osmanlı tarihinde "Fetret Devri" olarak isimlendirilen taht mücadelesi devresi, tarihçilik açısından da bir duraklama devri olmuştur¹⁴. Sultan II. Murad'ın cülûsundan sonraki yıllarda edebiyat ve diğer ilmî sahalardaki faaliyetlere paralel olarak tarih alanında yapılan çalışmalar da dikkati çekmektedir. Bu çalışmaları iki grupta ele alabiliriz:

- 1- Saray Takvimleri,
- 2- Tevârih-i Âl-i Osmanlar.

1- *Saray Takvimleri*: Selçuklulardaki takvim geleneğinin bir devamı olarak, Osmanlıların kuruluş devrinde de takvimlerle karşılaşmaktadır. Kısa metinler manzumesi halindeki saray takvimleri, Hz. Âdem'den itibaren peygamberlerin ve Abbasî halifelerinin kronolojik olarak listeleri verildikten sonra Selçuklu, Osmanlı ve Karaman-oğlu hanedanlarının önemli hâdiseleri ile devam etmektedir. Daha sonra içinde bulunulan yıl hakkındaki astronomik ve astrolojik kehanetlere yer verilmektedir.

Saray takvimleri, kısa ve özlü olmakla birlikte bâzen tafsilatlı bilgiler de vermektedir. Almanak adı da verilen saray takvimlerinin önemli bir yönü de ilk

10 Ş. Tekindağ, aynı makale, s. 657.

11 Nihat Azamat, *Giese'nin Nesrettiği Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1971, s. XIX.

12 N. Asım, "aynı makale", s. 46.

13 V.L. Ménage, "Osmanlı Tarihçiliğinin Başlangıcı" *Tarih Enstitüsü Dergisi*, İstanbul 1978, Sayı: IX, s. 227.

14 Fr. Babinger, ayn. esr., s. 16.

tarihî kayıtların nasıl yapıldığı hakkında malumat vermesidir. Tarihî takvimlerde bir hâdisenin yılı, meydana geldiği hicrî yıl olarak değil, "—— eldenberü... yıldur" şeklinde gösterilmektedir. Takvimin muhtevası düzenlendiği yıldan öncesi uzaklaşılınca çok kısa ifade edilmekte, padişahların doğumu, tahta çıkışları ve önemli fetihlerini belirtmektedir. Yakın yıllara gelindiğinde ise, bilgiler daha detaylı olmakta ve her yılın maddesinde çeşitli olaylara yer verilmektedir¹⁵.

2- *Tevârih-i Âl-i Osmanlar*: "Tevârih-i Âl-i Osman" adı genellikle bir çokları anonim olan ve bazı ufak farklılıklara rağmen birbirinden istinsah edilmiş olan eserlere verilen addır. Bu anonim eserler şu isimler altında karşımıza çıkmaktadırlar: "Tevârih-i Âl-i Osman", "Tarih-i Nesl-i Âl-i Osman", "Hikâyet-i Zuhur-ı Âl-i Osman", "Tarih-i Âl-i Osman", "Hikâyet-i Âl-i Osman"¹⁶. Çoğunluğu anonim olan bu isimdeki eserlerin yanı sıra aynı adı taşıyan ve müellifi belli olan eserler de bulunmaktadır.

Tevârih-i Âl-i Osman'ların tamamına yakını aynı olayla, yani Süleyman-Şâh'ın Anadolu'ya gelmesiyle başlar. Fakat bir kısmı *Âşık Paşa-zâde Tarih-i*nde olduğu gibi Osman Bey'den itibaren yazmışlardır¹⁷. Eserler genellikle müelliflerinin yaşadığı zamana kadar geçen hâdiseleri anlatmaktadırlar.

Sultan II. Murad'ın tahta çıkışından önceki olaylar menkıbevî hikâyeler şeklinde yazılmıştır. Meselâ, Rumeli'ye geçiş hâdisesi Şükrullah, Oruç Bey, Neşrî, Âşık Paşa-zâde ve anonim Tevârih-i Âl-i Osman'larda destanlaştırılmış bir mahiyet arz etmektedir¹⁸. 1421 yılından itibaren üslûpta meydana gelen değişiklik ile birlikte olaylar kısa ve özlü kayıtlar şeklindedir¹⁹.

XV. ve XVI. yüzyılda kaynakların bir başka müşterek özelliği ise, Çandarlı sülâlesine karşı takınılan tavidir. Bunun sebebi, Yıldırım Bayezid'in veziri Çandarlı Ali Paşa'nın, padişahı işret ve sefahata alıştırması, düşmanlarla yaptığı gizli görüşmeler ile devlet aleyhindeki çalışmalarıdır²⁰.

Sultan II. Murad devrinde yapılan ilmî çalışmaların devamı olarak Fatih Sultan Mehmed adına bir çok eser yazılmıştır. Bunlardan bazıları: Dursun Bey'in *Tarih-i Ebu'l Feth'i*, Ebu'l-Hayr'ın *Fetih-nâme'si* ile bazı anonim Tevârih-i Âl-i Osman'lardır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Fatih Sultan Mehmed devrine kadar meydana gelen olayları anlatan bu eserler, daha sonra yazılacaklara örnek teşkil ederek, devletin teşekkülünden kendi zamanlarına kadar gelmek şeklindeki tarih yazma geleneğini ortaya çıkarmıştır²¹.

15 Ménage, "aynı makale", s. 230.

16 Faik Reşit Unat, "Anonim Bir Tevârih-i Âl-i Osman Nüshası Hakkında", *VI. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1961, s. 271.

17 Fuat Köprülü, "Âşık Paşa-zâde", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul 1950), I, 709.

18 N.S. Banarlı, "aynı makale", s. 80.

19 Ménage, "aynı makale", s. 232.

20 N.S. Banarlı, "aynı makale", s. 85.

21 Ş. Tekindağ, "aynı makale", s. 657.

XVI. YÜZYILDA OSMANLI TARİHÇİLİĞİ

XVI. yüzyılda tarihçiliğin gelişmesinde Osmanlı padişahlarının tarih yazdırmak için yaptıkları teşviklerin de büyük etkisi olmuştur. Daha önceki yıllarda şehnâmeler halinde yazılan eserlerin yerini mensur eserlerin almasında hükümdarlar etkili olmuştur²².

Sultan II. Bâyezîd, mufassal bir Osmanlı tarihi yazmaları için İdris-i Bitlisi ve Kemal Paşa-zâde'yi görevlendirmiştir. Bu müverrihlerle birlikte Osmanlı tarihçiliğinde yeni bir dönem başlamıştır. Bunlardan İdris-i Bitlisi, İranlı tarihçilerin eserlerini örnek alarak Osmanlı tarihini, Farsça olarak diğer hanedanlar tarihinin kaydedildiği zerafetle yazmıştır. Farsça yazılmış olan *Heşt Bihişt* isimli bu eser, daha sonraki müelliflere de kaynak olmuştur. Süslemeye önem veren İran tarihçilerini örnek alan bu akımın tesirinde kalan Kemal Paşa-zâde, Türk dilinin belâgat hünerleri için elverişli olduğunu belirtmektedir²³.

Mısır ve Suriye'nin fethinden sonra Arap tarihçiliği usulü Osmanlı müelliflerine tesir etmiştir. Artık olaylar yazılırken râvîlere isnad olunmakta, fakat Araplardan farklı olarak isimler kaydedilmemekte, yalnız hâdisenin râviden mervî olduğu belirtilmektedir²⁴. Olayları kısa olarak yıl yıl yazan bu tarih metodunun etkilediği Osmanlı tarihçilerinden biri Cennâbî'dir. *El-Aylemü'z-Zâhir* isimli eseri, her biri bir hanedana ait sekseniki bölüm halinde olup sonuncusu Osmanlılara aittir ve bu kısımda kısa fakat önemli bilgiler mevcuttur.

XVI. yüzyılda Tevârih-i Âl-i Osman geleneğine uygun olanların yanısıra muhtevâ yönünden farklılık gösteren tarih eserleri de bulunmaktadır. Bunları şu gruplarda toplayabiliriz:

- 1- Padişahın sadece bir savaşını veya fethini anlatan eserler (Fetih-nâmeler),
- 2- Padişahın şehzâdeliğinden ölümüne kadar hayatını ve savaşlarını anlatan eserler (Selim-nâmeler, Süleyman-nâmeler gibi),
- 3- Bir kaptanın idâresinde denizlerde yapılan gazâları ve fetihleri anlatan eserler,
- 4- Arapça veya Farsça olarak yazılmış eserlerin tercümeleleri.

Bunlardan başka Ayas Paşa, Lütfi Paşa ve Rüstem Paşa gibi bazı devlet adamları da kendi adlarını taşıyan *Tevârih-i Âl-i Osman*'lar yazmışlar veya yazdırmışlardır²⁵. Bu eserlerin ortak yönleri daha önce yazılmış anonim Tevârih-i Âl-i Osman'lara çok benzemeleri ve yaşadıkları devirde cereyan eden olaylar hakkında daha teferruatlı bilgi vermeleridir. Yapmış oldukları bu ilâvelerle te'lif edilen eserleri kendilerine maletmişlerdir²⁶.

22 N.S. Banarlı, *Fesimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, 1971, I, 394.

23 Ménage, "aynı makale", s. 227.

24 N. Asım, "aynı makale", s. 41.

25 Fr. Babinger, *ayn. esr.*, s. 88.

26 Ş. Tekindağ, "aynı makale", s. 659.